

İnsanoğlu, dűşűnen, ilkeler edinen ve inanan bir varlıktır. O, kişilik ve karakterine inandığı ilkelerle yön verir, bu ilkelerle bir yaşam tarzı kurar ve tutarlı bir kişilik sahibi olur. Ancak insanın bu süreçte, doğruya ve iyiye ulaşabilmesi için öncelikle doğru kavramlarla düşünmeli ve hakikati kavramalıdır. Farklı inançlar karşısında bir yol ayrımında olduğunda, farklılıkları fark edebilmeli ve karşılaştırma yapabilmelidir. Hareket noktası oluşturan ve düşünceye yön veren esasları tanımalı; ilkeler üzerinden ilerlemelidir. İlkeleri birer ölçüt olarak düşünmeli, doğruyu ve yanlış ilkelere göre saptamalıdır. Aksi hâlde birbiriyle tutarsız, şuradan buradan aldığı inançlarla çeşitli çıkmazlar içine sürüklenecektir.

"Öyleyse yüzünü, tevhide inanmış olarak dine, Allah'ın fitratına çevir ki O, insanları bu fitrat üzere yaratmıştır. Allah'ın yaratmasında hiçbir değişiklik yoktur. Doğru din budur, ama insanların çoğu bilmezler." (Rum 30/30.)

ISBN 978-605-69609-3-2

1. BASKI

KAVRAMLARDAN ESASLARA İSLAM İNANCI

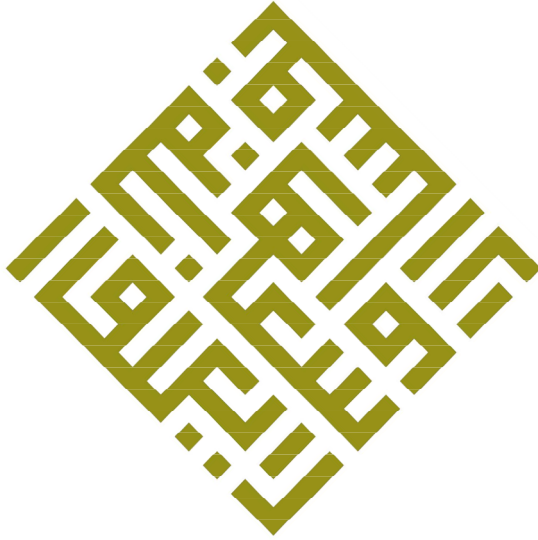
ilâhiyât

KAVRAMLARDAN ESASLARA İSLAM İNANCI

ilâhiyât

Kavramlardan Esaslara
İSLAM İNANCI

ed. R. ARDOĞAN

İSTANBUL 2019

ilāhiyāt 360

Kavramlardan Esaslara İSLAM İNANCI

Editör: Recep Ardoğan

© Recep Ardoğan

Kapak ve dizgi: Recep Ardoğan

İç kapak hattı: "Lâ yükellifullâhü nefsen illâ vüs'ahê" (kufi hat)

ISBN 978-605-69609-4-9

1. Baskı: Eylül 2019

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos

Sayfa Düzeni: Tavoos

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Baskı: İvme Tanıtım Tasarım - Sertifika No: 43251

ilāhiyāt

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68

ilahiyatyayin@gmail.com

Kitap isteme adresi:

www.3kelam.com

3kelam@gmail.com

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, düşünene, ilkeler edinen ve inanan bir varlıktır. O, kişilik ve karakterine inandığı ilkelerle yön verir, bu ilkelerle bir yaşam tarzı kurar ve tutarlı bir kişilik sahibi olur. Ancak insanın bu süreçte, doğruya ve iyiye ulaşabilmesi için öncelikle doğru kavramlarla düşünmeli ve hakikati kavramalıdır. Farklı inançlar karşısında bir yol ayrımında olduğunda, farklılıkları fark edebilmeli ve karşılaştırma yapabilmelidir. Hareket noktası oluşturan ve düşünceye yön veren esasları tanımalı; ilkeler üzerinden ilerlemelidir. İlkeleri birer ölçüt olarak düşünmeli, doğruyu ve yanlışı ilkelere göre saptamalıdır. Aksi hâlde birbiriyle tutarsız, şuradan buradan aldığı inançlarla çeşitli çıkmazlar içine sürüklenecektir.

İşte elinizdeki kitap, İslam inancını dayandığı kavramlar ve esaslarla ortaya koymaya; bu esasların aklî ve naklî delillerini göstermeye yönelik bir çalışmadır. Alanın uzmanı akademisyenlerin titiz araştırmaları sonucu hazırlanmıştır. Tahkik edilmiş ve nitelikli bilgiler öncelenmiştir. İlim dilinin korunduğu ama aynı zamanda sade ve kolay anlaşılır bir üslupla kaleme alınmıştır. Ayrıca, konu akışı içinde okuyucunun dikkatini toparlamasını sağlayan sorulara ve konunun anlaşılmasını kolaylaştıran spot ifadelere yer verilmiştir. Bölüm sonlarında da okuyucunun konu üzerinde yeniden düşünmesini sağlayan çoktan seçmeli sorular hazırlanmıştır.

Bu özellikleriyle kitabın, üniversiteye yeni başlayan gençlerimizin ilim ve fikir dünyasına katkıda bulunacağını ümit ediyoruz.

Recep ARDOĞAN (ed.)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	
1. BÖLÜM: GENEL OLARAK DİN, İSLÂM VE İMAN.....	5
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA	
2. BÖLÜM: İMAN İLE HAYAT (AMEL) İLİŞKİSİ.....	27
Dr. Öğr. Üyesi Maksut ÇETİN	
3. BÖLÜM: İNKÂRCI FELSEFELER.....	39
Dr. Öğr. Üyesi Osman DEMİRCİ	
4. BÖLÜM: ALLAH'IN VARLIĞININ VE BİRLİĞİNİN DELİLLERİ.....	65
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞAŞA	
5. BÖLÜM: ALLAH'IN İSİM VE SIFATLARI.....	86
Prof. Dr. Recep ARDOĞAN	
6. BÖLÜM: KAZA - KADER KAVRAMLARI.....	113
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin MARAZ	
7. BÖLÜM: ECEL, RIZIK, KISMET, HİDAYET VE TEVEKKÜL.....	135
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SEVER	
8. BÖLÜM: GÖRÜNMEZ ÂLEM (MELEKLER, CİNLER VE ŞEYTAN).....	151
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TÖZLÜYURT	
9. BÖLÜM: İLAHİ KİTAPLAR.....	173
Dr. Öğr. Üyesi Halil ÖZTÜRK	
EK: TARİHSELLİK SÖYLEMİ.....	193
Prof. Dr. Recep ARDOĞAN	
10. BÖLÜM: PEYGAMBERLERE İMAN.....	247
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem UYSAL	
11. BÖLÜM: MUCİZE VE NÜBÜVVETİN İSPATI.....	227
Doç. Dr. Mehmet Salih GEÇİT	
12. BÖLÜM: ÂHİRETE İMAN.....	239
Doç. Dr. Mustafa SÖNMEZ	

6. BÖLÜM

KAZA - KADER -1-

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin MARAZ

BÖLÜM İÇERİĞİ

GİRİŞ

1. İLK KADER TARTIŞMALARI
2. KAZA VE KADERİN DİL-BİLİMSEL ANLAMI
3. KADER İNANCININ DİNİ TEMELİ
4. KLASİK KELAM DÜŞÜNCESİNDE KADER ALGISI
 - 4.1. Cebriyye
 - 4.2. Eş'arîler
 - 4.3. Kaderiyye-Mu'tezile (Mufevviza)
 - 4.4. Mâturîdîler
5. İLAHÎ İMTİHAN AÇISINDAN KADER

HAZIRLIK SORULARI

- İslam düşüncesinde, kader ve insanın özgürlüğü konusunda temel ayrımlar nelerdir?
- Kader, fizikî, tarihî, ahlakî ve sosyal yasalar çerçevesinde nasıl yorumlanmalıdır?
- Her şeyin ezelde yazılı olması nasıl anlaşılmalıdır?
- Ezeli takdir ile insanın sorumluluğu ne şekilde bağdaştırılabilir?
- Kaderin değişmesinden söz edilebilir mi?

Anahtar kavramlar: Kader, Kaza, İhtiyar, İrade, Kudret, Fiiil.

GİRİŞ

Yeryüzünde ve gökyüzünde bilinçli veya bilinçsiz her bir varlık, isteyerek veya istemeyerek Allah'a teslim olmuştur: Kur'an'da: "Göklerdeki ve yerdeki herkes, isteyerek veya istemeyerek O'na boyun eğmişken ve O'na döndürülüp götürülecekken onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"¹ bildirilmektedir. Dolayısıyla canlı veya cansız her bir varlık, Allah'ın yaratılış kanunlarına zorunlu olarak boyun eğmektedir.² İnsanoğlu da yaşamını sürdürebilmek için Allah'ın yaratılış kanununa itaat etmektedir. Yaşamak için nefes almalı, yemeli, içmeli kısacası fiziksel, biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Zorunlu olarak boyun eğişin yanında insanın kendi tercihiyle yaptığı şeyler ise ayette "tav'an (gönüllü-iradeli)" ifadesiyle anlatılmaktadır. Buna göre insan, kendi tercihi olan konularda hem sorumlu olmakta hem de bu mesuliyetin ahlakî karşılığı olarak yargılanmaktadır. Aynı kelimedenden türeyen "istitaâ" kelimesi ise insana özel bir konumu ifade etmektedir. Daha doğrusu bilinçsiz varlıkların herhangi bir şeye güç yetirmesi takat kelimesiyle ifade edilirken; bilinçli varlığın isteğe dayalı eylemleri, 'istitaâ' kelimesiyle izah edilmiştir.³

Kader de insanın güç yetirip yetiremediği fiillerin bütününe kapsamaktadır. Örneğin doğmak, büyümek, ölmek vb. insanın **zorunlu kaderi** iken;

¹ Ali-İmran, 3/83.

² Mâturîdî, *Tevilatü-Ehli's-Sünne*, II, 418-419.

³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VIII, 242.

bu süreç içerisinde itaat ve isyan gibi sınırlı olan tercihleri, **seçim (ihtiyar) odaklı kaderidir**.

Allah'ın bir ölçü ve takdire göre yaratması ise⁴ her şeyin hikmete uygun bir şekilde, düzenli, dengeli ve standart yasalar çerçevesinde yahut da ezeli ilimde bilinen şekline göre yaratıldığını ifade etmektedir.⁵ Mâturîdî, Allah'ın katında her şeyin bir ölçü ve denge üzere oluşunu,⁶ evrende hiçbir şeyin rastlantısal ve gelişigüzel olmadığı şeklinde yorumlar. Bu bağlamda **takdir** ve **tedbir**, yaratılışın aslî kodlarını oluşturur⁷ ve hiçbir şekilde aşırılık veya noksanlığın bitişmediği sınır ve ölçütlere konu olur.

Allah'ın kâinatın yaratıcısı olduğuna iman etmek, yarattığı her şeye bir denge/ölçü koyduğunu bilmeyi içerir. Bu açıdan kaza ve kadere iman, Allah'ın ezeli dilemesi olan "ol dedi oluş sürecine girdi" (Yasin, 36/82). emrinin aklî/felsefî tezahürüdür.

Bu bağlamda Kur'an, hem Allah'ın 'Kadir-i Mutlak' olduğunu hem de insanın sorumlu bir varlık olarak yaratıldığını şüphe bırakmayacak derecede ilan etmektedir.

1. İLK KADER TARTIŞMALARI

⁴ Kamer, 54/49.

⁵ Zemaşerî, *el-Keşşaf an-Hakâiki-Gavâmizi'l ve Uyûni'l-Ekâvil*, V, 664.

⁶ Ra'd, 13/8.

⁷ Mâturîdî, *Tevîlat*, VI, 314.

Abdullah İbn Ömer'e bazı insanların: Ey Abdurrahman'ın Babası! Bazı topluluklar zina ediyor, içki içiyor, hırsızlık yapıyor, cinayet işliyor ve diyorlar ki: "Bunlar Allah'ın ilmindedir. Biz bundan daha açık bir şey bulmuyoruz." Bunun üzerine Abdullah İbn Ömer öfkeleni ve şöyle dedi: "Yüce Allah'ı bütün bunlardan tenzih ederim. (Bu söyledikleri) Allah'ın ilminde, onlar, bunları yapacaklar, şeklindedir. Allah'ın ilmi, onları bu tür günahları işlemeye zorlamış değildir." Babam Ömer Bin Hattab, Resullullah (s.a.v.) ile beraberken onun söylediği bir sözü bana aktardı. "Size nispetle Allah'ın ilmi, sizi altında barındıran gökyüzü ve sizi üstünde taşıyan yeryüzü gibidir. Siz nasıl ki yeryüzü ve gökyüzünün dışına çıkamazsınız, Allah'ın ilminden de çıkamazsınız. Yeryüzü ve gökyüzü sizi nasıl günah işlemeye zorlamazsa Allah'ın ilmi de sizi günaha zorlamaz."

Akabinde İbn Ömer: Günah işleyip de günahın kendisine ait olduğunu kabul eden biri, gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kıldığı halde günahlarını Allah'ın yaptığını söyleyen birinden daha samimidir, demiştir. (Bkz. İbn Murtazâ, el-Münye ve'l-Emel, s. 19.)

Tarihî süreçte kader konusu, Allah'ın ilmi, irade ve kudretiyle insanın özgürlüğü etrafında tartışılmalı bir konu olmuştur.

İslam düşünce tarihinin ilk döneminden itibaren;

- Biri Allah'ın ezelden ebede her şeyi belirleyip yarattığını kabul eden,
- Diğeri de insanın fiillerini yapabilmesi için irade, kudret ve tercihe (ihtiyâr) sahip olduğunu ileri süren görüş olmak üzere iki temel yaklaşım süregelmiştir.

Esasında insanların kendi iradeleriyle veya iradeleri dışında bir olay vuku bulduğunda kaza ve kader bağlamında düşünme ve konuşmaya başlaması oldukça doğaldır. Örneğin savaş, deprem, kıtlık, hastalık gibi durumlarda kader, takdir-i ilahî, ezelfî yazgı, alın yazısı, nasîb gibi kavramlarla yaşanan tecrübelerin izahı yapılmıştır. İlk kader tartışmalarına götüren süreçte de Müslüman toplum, sosyo-siyasî krizlerin neticesinde Cemel Vaka'sı ve Siffin Savaşı gibi iç savaş tecrübesi yaşamış, bu da ciddi fikrî ve fiilî ayrışmalara kapı aralamıştır. Şehristânî'nin ifadesiyle raşid halifeler döneminden sonra İslam cemiyeti içerisinde imamet ve usûle dair esaslarda ihtilaf zuhur etmiştir.⁸ Kadere dair tartışmalar da usûl (inanç meseleleri) konuları etrafında değerlendirilebilecek bir konudur. Kader tartışmalarında Mâbed el-Cühenî ve taraftarlarının: "Kader yoktur, işler bir belirleme olmaksızın insanın iradesiyle gerçekleşir" söylemi, tartışma-

nın merkezine yerleştirilmiştir.

Dönem itibariyle Emevî yönetiminin siyasî tasarruflarını ilahî irade ve karar ile özdeşleştirmesi, kader tartışmalarının başlangıç konusu olmuştur. Tartışma konusu, zamanla siyasî boyutunu aşarak kulların fiilleri ve özgürlüğü başlıkları altında tartışılmaya başlanmıştır. Şu halde hicrî birinci yüzyılın sonlarına doğru Müslümanlar, **cebr** (özgür olmama, mecburiyet) ve **ihtiyar** (özgürlük ve seçim) meselesiyle meşgul olmuşlardır. Bu tartışma ortamı, kader hakkında öncelikle iki farklı düşünce akımına eşik etmiştir.

1. İrade hürriyetini savunan, insanın fiillerini yapabileceği bir irade ve kudretinin olduğunu kabul eden grup, 'Kaderiye' olarak isimlendirilmiştir. Bu öğretiye öncülük edenlerin, Ma'bed el-Cühenî, Yunus el-Esvârî ve Geylân ed-Dimeşkî vb. şahısların olduğu yönünde ortak bir düşünce oluşmuştur.

2. Diğer grup ise insanın zorunluluk altında olduğunu ihtiyar, kudret ve iradesinin bulunmadığını, Allah'ın dilemesi dışında hiç bir şeyin var olmayacağını ve fiillerin Allah tarafından yaratıldığını savunmuştur. Cebriyye olarak isimlendirilen bu gruba da Cehm b. Safvan'ın öncülük ettiği ifade edilmiştir. Zaman içerisinde Kaderiyye'ye ait görüşü, Mu'tezile revize ederek sürdürürken; cebr düşüncesi, Ehl-i Sünnet'in yorumuyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Allah'ın mutlak kudret ve iradesiyle, insanın fiillerinden sorumlu etkin bir varlık olmasının nasıl ve ne şekilde uzlaştırılacağı kader meselesinin temel tartışma alanını oluşturmaktadır. Allah'ın kudretini yüceltme uğruna insanı pasifleştiren düşünce şekli cebr/fatalizm olarak kendisini gösterirken; insanı salt aklî ve ahlakî boyutuyla öne çıkaran düşünce akımı, kaderî/özgürlükçü olarak nitelenmiştir. Böylelikle kader konusu tarih boyunca özgürlük (ihtiyâr) ve kısıtlılık (cebr) ikilemi etrafında tartışma alanına taşınmıştır.

2. KAZA VE KADERİN DİL-BİLİMSEL ANLAMI

"(Bakın ve görün) şüphesiz biz, her şeyi gerekli bir ölçü ve dengede yarattık." (Kamer 54/49.)

"Kaza"nın lügat anlamları nelerdir?

Kaza, lügatte, "hüküm; fasl; bir şeyi yerine getirmek; bir işi sağlam

yapmak; yaratmak; ölmek; bildirmek, takdir etmek, icab (gereklilik); ihtiyacı gidermek" gibi anlamlara gelmektedir. İsfahânî'ye göre kaza, ayırmak, hükmetmek ve takdir edileni hükme bağlamaktır.⁹

Eş'arî kelimciler kazayı nasıl tanımlar?

Cürcânî, kazaya, ezelden ebede kadar tecrübe âleminde olacak şeylere dair ilahî küllî hüküm, der. Gazzâlî ise kazayı, varlığın, icmalî/küllî olarak levh-i mahfuzda yer alan formu olarak tanımlar. Bu tanımlardan hareketle Eş'arîler'de kaza, varlığın gelecekte nasıl olacağını, Allah'ın ezelde bilmesidir. Kader de ezeldeki ilme uygun olarak bu şeylerin varlık alanına çıkmasıdır.¹⁰

Mâturîdî kelimciler kazayı nasıl tanımlar?

Mâturîdîler ise Eş'arîlerin kaza dediğine kader; kader olarak tarif ettiklerine kaza demişlerdir. Nitekim, İmam Mâturîdî, kazaya, nesne ve olayların yaratılması anlamı yükler. Bununla da, her şeyi yaratılış planına uygun, hikmet ve tertib (varoluşsal düzen) üzere var etmeyi kasteder. O, terim olarak kazayı "bir şeye hükmedip karar vermek, layık olduğu sonucu belirlemek ve hakkında nihai söylenebilecek sözü söylemek" şeklinde tanımlar.¹¹

"Kader" in lügat anlamları nelerdir?

Kader, Allah'ın şeyler/varlık için irade ettiği miktar, ölçü ve sınır olarak anlaşılmalıdır. İnsan açısından anlamı ise insanın yeterliliği ve imkânı ölçüsünde iradesine uygun olan sınıra/miktara ulaşmasıdır.¹²

Eş'arî kelimciler kaderi nasıl tanımlar?

Eş'arîler, kaderi, ezeli yazgı olarak tarif ederek, bununla ezeli irade ve yaratma anlamını kastetmişlerdir.¹³

Gazzâlî'ye göre kaza, levh-i mahfuzda önceden belirli olan şeylerin,

⁹ İsfahânî, *Müfredat*, II, 525; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XV, 186, 187; Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyat*, 705; Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Tebşiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din*, II, 311.

¹⁰ Cürcânî, *Mu'cemu'l-Ta'rifat*, 149; Gazzâlî, *el-Erbain fi-Usulu'd-Din*, 26; Bûtî, *Kübra'l-Yakîniyyâtü'l-Kevniyye*, 160.

¹¹ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhîd Tercümesi*, 391.

¹² İbn Fâris, *Mu'cemu-Mekâyisu'l-Luğa*, V, 62-63; Nesefî, *Tebşiratü'l-Edille fi-Usulî'd-Din*, II, 311.

¹³ el-Eş'arî, *Kitabu'l-Lum'a*, 46.

tecrübe âleminde aşama aşama varlık alanına çıkmasıdır. Dolayısıyla kaza, Allah'ın ezeli ilmi, iradesi ve özel bir tertip üzere mevcudâtın nizamını gerektiren ilahî inayettir. Kader ise bu iradenin, kendisi için özel olan vakitlerde şeylere/eşyaya taalluktur. Cürcânî ise kaderi, mümkinatın yokluktan varlık alanına intikali olarak tarif etmektedir. Ona göre, her bir oluş, zaman ve mekânla kayıtlı olarak kaderin alanı içerisindeydir.¹⁴ Eş'arîler'in kader kavramı hakkında genel kanaati, varlığın ezeli ilme ve iradeye göre yaratılmasıdır.¹⁵ Kaza, ezeldaki icmalî/küllî hükümdür. Kader ise tümel hükümlerin tecrübe âleminde (evrendeki) tafsilî karşılığıdır.

Mâturîdî kelamcılar kaderi nasıl tanımlar?

Mâturîdî'ye göre kader, bir şeyin, hayır, şer, hüsün, kubuh, hikmet, sefeh gibi sıfatlarla mahiyetinin belirlenmesi veya bir şeyin varlığı itibariyle sahip olduğu hüküm, değer, niteliklerdir.¹⁶ O, kaderi iki anlamda ele almaktadır.

1. Kader, her şeyin var oluşundaki özellik ve mahiyetidir. Her şeyi hüsün kubuh, hayır, şer, hikmet ve sefeh açısından nasıl olacaksa öyle var etmektir. Hikmet de bir şeyi olması gerektiği gibi yapmak ve her şeyi layık olduğu şey üzere var etmektir. O, "Biz her şeyi bir ölçü üzere yarat-tık", ayetini, bu anlamıyla anlamak gerektiğini belirtir.

2. Meydana gelecek olan şeylerin, zaman ve mekânını, hak ve batıl oluşlarını, sevap ya da cezaya mahal oluşlarını belirlemektir. Mâturîdî, kaderin Allah'ın kudreti dâhilinde olduğunu söyler ve insanın bir şeyin meydana geleceği zaman ve mekânını bilmeye ve değiştirmeye ilmi ve kudretinin yetmeyeceğini ifade eder.¹⁷ Ona göre Allah, her ne kadar yaratıcı olsa da kul da iradesi, ihtiyarı ve kastı ile fâildir. Yani Allah, insana ait fiili, ancak onun irade ve ihtiyarı olması halinde yaratır. Kulun ihtiyarı ile yaptığı fiil de kesbidir.

Mâturîdî düşüncede kaza, bilinenin (ma'lum) gerçekleşmesi; kader ise bilinenin gerçekleşmeden önceki bilgisidir. Kader, Allah'ın her şeyi, hangi zaman ve mekânda nasıl gerçekleşecekse öyle bilmesidir. Kader, Eş'arîler'e göre Allah'ın kudret sıfatıyla ilişkili iken; Mâturîdîler'de ilim ve irade sıfatının kapsamı içerisindeydir. Kaza ise Eş'arîler'de Allah'ın ilim ve irade; Maturîdîler'de tekvîn sıfatına taalluk eder.

¹⁴ Gazzâlî, *el-Erbain fi-Ussulu'd-Din*, 26; Cürcânî, *Mu'cemu'l-Ta'rifat*, 146.

¹⁵ Eş'arî, *Kitabu'l-Lum'a*, 45-46.

¹⁶ Nesefî, *Tebziratü'l-Edille fi-Ussuli'd-Din*, II, 310.

¹⁷ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhîd Tercümesi*, 392; Nesefî, *Tebziratü'l-Edille fi-Ussuli'd-Din*, II, 311; Keskin, *İslam Düşüncesinde Kaza ve Kader*, 63.

3. KADER İNANCININ DİNÎ TEMELİ

Kur'an'da kaza ve kader hangi bağlamda ele alınır?

Konu ile alakalı ayetler incelendiğinde Kur'an'ın kaza ve kaderi doğrudan inanç alanına taşıdığını söylemek zordur. Bu nedenle kaza ve kader inancı öncelikle, birtakım ayetlerin zahiri manalarının tefsiriyle inanç alanına taşınmıştır. Örneğin, *"Biz her şeyi bir kader üzere yarattık"*¹⁸, *"Allah'ın, bizim için yazıp takdir ettiğinden başka bir şey asla bizim başımıza gelmeyecek"*,¹⁹ *De ki: "Allah dilemedikçe ben kendime bile ne bir zarar ne de fayda vermeye muktedirim."*²⁰ vb. ayetler tefsir edilerek kader inancına ulaşılmıştır. Kur'an, iman esaslarından bahsederken de "kadere iman" vurgusuyla özel bir belirleme yapmamıştır. Nitekim *"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, ona indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur"*²¹ ayeti içerisinde kadere iman maddesi doğrudan zikredilmemiştir. Ancak hadisler içerisinde kadere, hayır ve şerrin Allah'ın iradesiyle olduğuna inanmak, imanın altı rüknü arasında sayılmıştır. Cibril hadisinde, *"iman nedir"* sorusunda kadere iman özellikle belirtilmiştir. *"İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe hayır ve şerriyle kadere iman etmektir,"*²² denilerek kader, iman esasları arasında yer almıştır. Ancak Kur'an'da kadere iman, doğrudan bir inanç esası olarak ortaya konulmasa da Kur'an'ın bütünlüğü dikkate alındığında kader ve takdirin olmadığı anlamını çıkarmak zordur. Tercih ve kabiliyetler söz konusu olduğunda Kur'an, kaza ve kaderi, insanın hürriyeti ve hayat süreciyle bağıntılı olarak konu edinmektedir. *"Artık dileyen kimse Rabb'ine ulaştıran bir yol tutar,"*²³ *"Ve de ki: Gerçek, Rabb'inizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin"*²⁴ vb. anlatımlarda insanın kaderinin, ezelde yazıldığı söz konusu edilmemekte; insanın irade sahibi, bilinçli ve sorumlu bir varlık oldu-

¹⁸ Kamer 54/49.

¹⁹ Tevbe 9/51.

²⁰ Yunus 10/49.

²¹ Nisa 4/136.

²² Buhari, "İman", 37; "Tefsir", 31; Müslim, "İman", 1.

²³ Nebe, 78/39.

²⁴ Kehf, 18/29.

ğu vurgulanarak kader inancı bu ölçü üzerinden inşâ edilmektedir.

Kur'an, kader kavramına, bir ölçü tayin etmek, her şeye standart bir sistem ve program belirlemek, kâinatın işleyiş sistemine bir yasa koymak anlamıyla yer vermiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın kader kelimesine yüklediği anlam, "alın yazısı" kavramının ifade ettiği kader anlayışından farklıdır.²⁵

Kur'an nasıl bir teslimiyet ve sabır anlayışı aşılır?

Kur'an'ın: *De ki: Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez*²⁶ *"Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz."*²⁷ vb. anlatımlarında insanın seçim ve eylemlerinin, Allah'ın mutlak kudret ve iradesi tarafından belirlendiği ifade edilmektedir.

*"Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."*²⁸

*"Herkes kazandığına karşılık bir rehindir"*²⁹ vb. ayetlerde ise insanî tasarruflar için bir özgürlük alanı açılmaktadır. Fakat Kur'an'da hem özgürlüğe hem de özgürlüğün kısıtlanmasına işaret eden ve birbiriyle çelişik gibi görülen ifadeler, insana **yılgınlık ve vazgeçiş anlamında bir teslimiyeti ve boyun eğmeyi** değil; aksine sabrı, direnci, tedbiri ve mücadeleyi aşılacaktır. Öyleyse ayetlerin telkin ettiği kader inancı, mutlak surette bilgi, bilinç, ahlakî davranış, ciddiyet ve çalışmanın hakikatine iman etmeye odaklıdır.³⁰ Nitekim Hz. Peygamber'in hayatı boyunca tedbîr üzere hareket etmesi ve bir insan olarak yapması gereken bütün fikrî ve amelî çabayı göstermesi bunun nesnel kanıtıdır. Dolayısıyla Kur'an'da ifadesini bulan kadere teslimiyet, işleri, yalnızca Allah'ın mutlak iradesine tevdi etmek değildir. Her işi, Allah'ın planladığını ve yarattığını ileri sürüp, sorumluluktan kaçınmak, kaderi anlamamak hatta inanmamaktır. Kadere iman, Allah'ın sisteminin farkında olmak, her an yeni bir işte olduğunun idrakinde olmak,³¹ her şeyin standart yasa ve ölçüleri olduğunu bilmek, insanlı-

²⁵ Karadeniz, *İnanç Esaslarını Temellendirme Sorunu*, 196.

²⁶ Tevbe, 9/51.

²⁷ Tekvîr, 81/29.

²⁸ Kehf 18/29.

²⁹ Müddessir 74/38.

³⁰ Câbirî, *et-Turâs ve'l-Hadâse*, 56.

³¹ Rahman, 55/29.

ğın aklî ve ahlakî değerlerini gözetmek ve bu gerçeği hayatın bütün alanlarına tatbik etmeyi ilke edinmektir. Çünkü yeryüzü, imkanlar ve tercihler alanıdır. Sonlu olan imkân ve kabiliyetler de ölçünün konusudur. Öyle ki insanların fiilleri de sevap-günah, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi ölçütlerle ahlakî bir değer kazanmaktadır. Bu açıdan özgürlüğün nesnel ölçütü, tercih ve eylem halidir. İnsanın kazası da kadere yüklediği anlamdan doğar. Teslimiyetçi ve kaderci yaklaşımla her işi Allah'ın yaptığını iddia etmek veya Allah'tan yapmasını talep etmek kadere iman olarak nitelenemez. Zira Allah'ın belirlediği ölçü ve sisteme aykırı olan her türlü yaklaşım, doğru bir inanç olamaz. Allah'ın koyduğu ölçüler, herkes için geçerlidir ve bir inanca özel değildir.

Örnek vermek gerekirse Allah'ın yalnızca çalışan ve mücadele edenlerle birlikte olduğu; tembellik ve atalete asla izin vermediği şu ayeti kerimeyle dile getirilmiştir:

“İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.”³²

“Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.”³³

Bu ayetler, Allah'ın tesadüf üzere ve rastgele bir iş yapmadığını belgeler niteliktedir. Başarı için Allah'ın seçtiği veya ezelde belirlediği özel kullanımları veya toplumları yoktur. Varlık alanı için belirlediği yasalara bağlı kalan herkes için başarı kaçınılmazdır. Dolayısıyla hiçbir tedbir almadan ve gerekli çaba, plan ve programı yapmadan her şeyi Allah'a teslim etmek, hakiki anlamda O'nun takdirine itaat değildir. Asıl teslimiyet (müslüman), Allah'ın belirlemiş olduğu tabii, sosyal ve ahlakî kurallara boyun eğerek, hayata, tarihe ve insana dair doğru adımlar atmaktır. İnsanın kendisine ait sorumluluğu yerine getirdiğinde, Allah'a her şeyi teslim etmesi kaçınılmazdır.

³² Necm 39/53.

³³ Ra'd, 13/11.

4. KLASİK KELAM DÜŞÜNCESİNDE KADER ALGISI

İslam düşüncesinde, kader ve insanın özgürlüğü konusunda temel ayırım noktaları nelerdir?

Kelamî okullar, insanın fiillerini, en temelde iki kategoride değerlendirmişlerdir.

1. İzdırârî/ İstem Dışı Fiiller

Kalp atışı, kanın damarda dolaşması, titreme, nefes alma gibi fiiller. Bu fiillerin meydana gelişinde insan iradesinin bir rolü yoktur ve insanın tercihine bağlı değildir.

2. İhtiyarî/İstemli Fiiller

İnsanın kudreti ve iradesiyle yapmaya yöneldiği fiiller. İman ve inkârı tercih etmek gibi farklı seçenekler arasında insanın birini seçebildiği fiillerdir. Üstelik her bir insan, bir şeyi yapıp yapmama konusunda kudret ve iradesi olduğunun bilincindedir. Nitekim akıllı ve sağlıklı bir insan, kendi iradesiyle yaptığı yürüme fiiliyle refleks hareketi olan titremeyi ayrılabilir.³⁴ Tercih edebilme, zihnî bir fonksiyondur ve hayatı boyunca insanın deneyimlediği bir yaşantıdır. Dolayısıyla mahlûkat içerisinde insan, farklı seçenekler karşısında özgürlüğünü idrak edebilen tek varlıktır.

2.1. CEBRİYYE

Cebriyye, âlemde hayır, şer, söz, fiil mevcut olan her şeyin Allah'ın kazası ve takdiri olduğunu ve insanın hiçbir şekilde ihtiyar/tercih hürriyetinin olmadığını iddia eden düşünce akımıdır. Cebr, “zorunluluk”, “mutlak mecburiyet” anlamına gelen bir kelimedir. Cehm b. Safvan'ın öncülüğünü yaptığı bu görüşe göre insan, bitki, hayvan veya cansız varlıklar gibi irade ve kudretten yoksun bir varlıktır. İnsanın bir fiili yapmaya kudret ve iradesinin olmaması ise zorunlu olarak cansız varlıklarla eşdeğer olduğu anlamına gelmektedir. İradesiz insanın bir fiili yerine getirmeye mecbur olması onu, rüzgârın savuşturduğu bir tüy mesabesine indirgemıştır. Öyleyse var olan fiil, insana mecazen izâfe edilmelidir. Şehristânî, bu görüşün temel özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır: İnsan, bir şeye güç yetiremez; istitaâtla nitelenemez; o, fiillerinde zorunluluk altındadır; onun kudreti, ira-

³⁴ İbn Ba'z, *el-İman bi'l-Kaza ve'l-Kader*, 79.

desi ve ihtiyarı yoktur.³⁵ Cehm'e göre Allah'ın fiili olması açısından hiç kimsenin hakikatte fiili yoktur. Gerçek fâil, sadece Allah'tır ve insana fiil, mecazen atfedilir. Güneş battı, rüzgâr esti, ağacın yaprakları sallandı örneklerinde olduğu gibi bu fiillerin sahibi ne güneş, ne rüzgâr ne de ağaçtır. Bu fiiller, Allah'a aittir. Ancak Allah, fiilin gerçekleştiği bir kudreti insanda yaratmış; fiil için bir irade var etmiştir. Onu fert olarak yaratmış, etkisi olmayan ihtiyara sahip kılmıştır.³⁶ Cebriyye düşüncesinde ilahî irade ile insanî irade arasında bir ayırım söz konusu değildir. Aynı zamanda varlık alanında hakiki bir sebep olmadığı gibi bir şeyin başka bir şeye etkisinden söz etmek de mümkün değildir. Görmenin gözle, duymanın kulakla, yürümenin şahısla, bilginin akılla vb. bir ilişkisi yoktur. Tek sebep ve tek yaratıcı yalnızca Allah'tır. İnsanın düşüncesini, sözünü, eylemini yaratan Allah'tır. Bu düşüncenin sonucu ise iyi, kötü, güzel, çirkin her ne var ise Allah tarafından yaratılmıştır. O halde insanın sorumluluğu ile mükâfat ve cezanın bir anlamı kalmamaktadır.

2.2. EŞ'ARÎLER

Cebr (mutlak zorunluluk) ile ihtiyar (mutlak hürriyet) arasında davranışın ortaya çıktığını savunan düşüncedir. Buna göre insanın fiilin oluşumunda bir "kesbî" vardır. İmam Eş'arî, kesbî, "insanın kudreti ile Allah'ın fiilinin birleşmesi" olarak tanımlar. Bunun anlamı, yapmayı irade ettiği bir fiili insan, tam yapacağı anda Allah'ın sadece o fiile özel bir kudret yaratmasıdır. Bu son an, insanın fiili yaptığı andır. Ancak fiili yaratan, insanın kendisi değildir. İnsanın kudreti, fiilin meydana gelmesi için Allah'ın kullandığı bir araçtır. Fiil, Allah'ın yaratmasıyla gerçekleştiğine göre insanın kudret ve iradesinin fiile etkisi yoktur.³⁷

Eş'arîler'e göre fiilin oluşum aşamaları nelerdir?

Mezheplerin genel kanaatine göre insan eylemde bulunan bir varlıktır. İnsanın fiilleri olduğuna göre bu fiilleri yerine getirebilecek bir kudret ve istitaâtının olması da zorunludur. Fiil de kadir olan biri tarafından var edilen şeydir. Çünkü fiili gerçekleştirecek bir güç ve yeti olmaksızın fiilin varlığı imkan dışıdır. İstitaat ise bir işi, fiili yapabilme güç ve kudretini ifade eden bir kavramdır. Bütün mezhepler istitaatın varlığını kabul etmekle beraber zamanlamasında farklı düşünmüşlerdir. Mâturîdîler ve kesb teorisi-

³⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 86.

³⁶ Kâdı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, VIII, 26.

³⁷ İbn Rüşd, *el-Keşf an-Menâhici'l-Edille*, 108-109.

nin bir uzanımı olarak Eş'arîler istitaâtın fiille birlikte yaratıldığını ileri sürerken; Mu'tezile fiilin meydana gelmesi için insanda daimi bir istitaatın (kudret-takat) olması gerektiğini söylemişlerdir.³⁸

Eş'arîler'e göre fiile bitişik olan kudret, fiilin var olacağı sırada yaratılır. Bu nedenle araz olan kudret, her bir eylem için sürekli yaratılmaktadır.³⁹ Sonuçta hem yapılan eylem hem de yapma eylemi, Allah'ın yaratma edimidir. Yaratılan kudretle fiile yönelen insan iken fiili yaratan Allah'tır. Eş'arîler, fiilin oluşumunda söz konusu insanî etkiyi 'kesb' olarak ifade etmişlerdir. Takdir/yaratma Allah'ın fiili iken; kesb insana aittir. Fakat Allah'ın dışında gerçek fâil yoktur.⁴⁰ Çünkü insanın tercih etmesi, Allah'ın yaratmasının sonucudur. Öyleyse bu düşüncede insan, fiillerinde özgürdür; fakat hürriyetinde (ihtiyar) zorunluluk altındadır. Zira insanın irade ve ihtiyarı da neticede Allah'ın yaratmasına bağlıdır.

İnsanın ihtiyarî fiillerini zorunlu hale getiren vasıtayı (halk) gerekli gördüklerinden Eş'arîler'e cebri mutavassıt denilmiştir. Eş'arîler'in kesb nazariyesi, Mu'tezile ile cebr düşüncesi arasında cebre yakın Mu'tezile'ye uzak bir (mutavassıt: iki ucun ortası) konuma işaret etmektedir.⁴¹

Allah'tan bağımsız hiçbir fiilin var olmadığı, hakiki failin yalnızca Allah olduğu; fakat insanın diğer varlıklardan ayrılması ve fiilin meydana gelmesi için yaratılmış bir irade ve kudrete sahip olduğu fikri, Cebriyye ve Eş'arîler'in ortak kanaatini oluşturur. Buna rağmen tarihi süreçte temel ayırım şu şekilde gerçekleşmiştir.

1. Halis Cebriyye:

Mutlak surette insanın tercih etme özgürlüğünü kabul etmeyen düşünce akımı. Cehm b. Safvân'ın öncülük ettiği Cebriyye mezhebi.

2. Mutavassıt Cebriyye

İnsana fiile etkisi olmayan bir kudret ve irade nispet eden düşünce akımı. Eş'arîler.⁴²

İbn Rüşd'e göre insan kudretinin, fiilin oluşumuna etki edememesi, mutavassıt değil, "mutlak cebr" dir.⁴³

³⁸ Eş'arî, *Kitabu'l-Lum'a*, 93-96.

³⁹ İbn Rüşd, *el-Keşf an-Menâhici'l-Edille*, 115.

⁴⁰ Eş'arî, *Kitabu'l-Lum'a*, 72.

⁴¹ Sabri, *Mevkıfu'l-Beşer Tahte-Sultani'l-Kader*, 55-56.

⁴² Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, 186; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, I, 85, 86.

⁴³ İbn Rüşd, *el-Keşf an-Menâhici'l-Edille*, 108-109.

2.3. KADERİYYE-MU'TEZİLE (MUFEVVİZA)

Mu'tezile ve Kaderiyye insanın özgürlüğünü temellendirmek için tevfid görüşünü benimsemiştir. Tefid ise Allah'ın insana sorumluluklarını yerine getirebilmesi için özgürce kullanabileceği bir irade ve kudret bahşetmesidir.⁴⁴

Mu'tezile ekolü, insanın fiillerinin kendi tasarrufları olduğunu ve Allah'ın kendilerine ihsan ettiği güç sayesinde eylemde bulduklarını kabul eder ve insan özgürlüğünü kısıtlayan her türlü yaklaşımı reddeder. Kâdı Abdulcabbar'ın, "insanların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını söyleyen kimse büyük bir hata işlemiştir", sözü Mu'tezilî düşüncenin kader anlayışını özetlemektedir.⁴⁵ Buna göre kulların fiillerinin yaratıcısı Allah değildir. Bir fiilin meydana gelmesi için tek bir fâil ve kâdir yeterlidir.⁴⁶ O da insanın bizzat kendisidir. Buna göre insanın fiilini yapması için mevcut bir kudreti vardır ve bu aynı zamanda fitrî bir yetidir. Çünkü insan, bilinçli olarak kendisini bir şeyi yapmaya veya kaçınmaya çağıran/dâî bir irade ve kudretin var olduğu bilincindedir. Onlar, bu noktada;

- zorunlu (ızdırârî)

- tercihe dayalı (ihtiyarî) fiil ayrımı yaparlar ve insanın özgürce tercih edebildiği fiillere Allah'ın yaratma kudretinin müdahil olmadığını savunurlar. Çünkü Mu'tezile'ye göre insanın fiillerinde zorunlu olması, sorumluluğu, mükâfat ve cezayı gereksiz ve geçersiz kılar.⁴⁷ Bu nedenle insanî sorumluluk, insanın hür olduğu ve fiillerini özgürce tercih ettiğinin nesnel delilidir.⁴⁸ Kısacası Mu'tezile'ye göre Allah'ın önceden bahşettiği irade, ihtiyar ve kudret sayesinde insan, iyi veya kötü değer bildiren fiillerinin muhdisi yani var edicisidir.⁴⁹

2.4. MÂTURÎDÎLER

Mâturîdîler'e göre insanın fiilleri, Allah tarafından yaratılmaktadır. Bu

⁴⁴ Ardoğan, *Amentü Şerhi-İslam İnanç Esasları*, 273.

⁴⁵ Kâdı Abdulcabbar, *el-Muğnî*, VIII, 25-26.

⁴⁶ Kâdı Abdulcabbar, *el-Muğnî*, VIII, 168.

⁴⁷ İbrahim, *Müşkiletü'l-Hürriyye*, 154-155.

⁴⁸ Örneğin, var olmak bir lütuftur. Yaşamı sağlayacak maddi ve manevî unsurlara sahip olmak da bir lütuftur.

⁴⁹ Kâdı Abdulcabbar, *el-Muğnî*, VIII, 25.

konuda Eş'arîler ile aralarında ciddi bir fark yoktur. Fakat Mâturîdî'ye göre insan, mecazen değil, hakîkaten fâildir. Zira insan, iradesiyle her an eylemde bulunduğunu tecrübe eden bir varlıktır.

Maturdilere göre küllî irade ve cüz'î irade ayrımı nasıldır?

Mâturîdîler, insan iradesi konusunda da Eş'arîlerden ayrılmaktadır. Eş'arîler, insanın kudret ve fiilleri gibi iradesinin de yaratıldığı düşüncesindedir. Ancak Mâturîdîler, **küllî iradenin** yani insanın irade etme yeteneğinin Allah tarafından yaratıldığı; **cüzî iradenin** ise yaratılmadığı kanaatinde dirler. Onlara göre, küllî irade, insana tercih etme yetkisi veren bir kuvvedir. Cüzî irade ise insanın, alternatiflerden birine yönelmesidir. Mâturîdîler bu yönelme halini, kasd, ihtiyar veya azm-ı musammam (kesin-son karar) olarak ifade etmişlerdir.⁵⁰ Cüzî irade, insan sorumluluğun ahlakî gereğesidir. Daha doğrusu cüzî irade, küllî iradenin belirli bir yönde kullanılmasıdır. Bu şekilde insanın yapma (emir) ve kaçınma (nehy) fiillerinden birine yönelmesini sağlar. İradenin yapma ve terk etme fiillerinden birine yönelmesi ise Mâturîdîler'de **kesb**'tir.

Cüzî irade, Allah tarafından yaratılmış değildir ve itibarî bir durumdur. Mâturîdî, yaratma sıfatının bitişmediği bu durumu, 'hal' kavramıyla ifade eder.⁵¹ 'Hal', Mâturîdî'ye göre zihinde varlığı sabit olan, yaratma kapsamına girmeyen ve akıl ile bilgisi elde edilen şeydir. Daha doğrusu vicdanî olarak insan, kendisinde bir seçme iradesinin olduğu bilincindedir. İnsan küllî iradesiyle mümkün olan fiillerden birine yöneldiğinde cüzî irade ortaya çıkmış olur. Örneğin Allah, iman ve inkâr seçeneklerinden birinde karar kılan (azm-ı musammam) insanın fiilini, talebi/yönelimi doğrultusunda yaratmaktadır. Allah, aslen fiilin yaratıcısı iken; insan cüzî iradesiyle vasfen seçenekler arasında tercih yapabilen bir varlıktır.

5. İLAHÎ İMTİHAN AÇISINDAN KADER

İnsanın özgürlüğü, Allah'ın varlık âleminin işleyişine yerleştirdiği zıtlıklar sistemi (nefy ve ispat) ile de anlaşılabilir. Allah, kâinata zıtlıklar yarat-

⁵⁰ Aydın, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, 56, 65, 82; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ardoğan, *Amentü Şerhi-İslam İnanç Esasları*, 283-284.

⁵¹ Sabri, *Mevkîfu'l-Beşer Tahte-Sultani'l-Kader*, 57.

mıştır ve bu zıtlıklar, insan iradesini yönlendirmektedir. İman-küfür, haram-helal, hayır-şer, doğru-yanlış, hak-batıl, iyi-kötü gibi zıtlıklar, insanın yapma ve kaçınma hürriyetine işaret etmektedir. İnsanın hürriyet alanının genişlemesi ise sağlıklı bilinç, doğru bilgi, bilimsel araştırma ve tecrübeyle mümkündür. İnsanın bilgisi ne kadar artarsa ilahî yasaları keşfetme oranı doğrusal olarak artacak ve özgürlük alanı genişleyecektir.

Örneğin bilimsel gelişmeler neticesinde insanın uçuş yasalarını keşfetmesi, rahat ulaşımdan uzay teknolojisine gelişim sağlamakta; genetik ve tıp alanında keşiflerle de birçok hastalığın tedavisi gerçekleşmektedir. Bunun anlamı, insanın hareket ve ulaşım özgürlüğü ile yaşam bilinci ve kalitesinin artmasıdır. Böylece şartların değişimi, insanlığın kaderini değiştirebilmektedir. Tam aksine insanın, Allah'ın yasaları/kader karşısında cehaletini sürdürmesi ve fatalist/kaderci bir anlayışı benimsemesi, hareket kabiliyetini, yaşam koşullarını ve özgürlüğünü sınırlamaktadır. Tarihten bir örnek vermek gerekirse, Hz. Ömer'in veba hastalığı olan beldeyi terketmesi, özgürlük alanının genişlediğinin ve bilginin değiştirici bir güç olduğunun kanıtıdır. Çünkü o, sıhhat ve hastalığın kanunlarını bildiği için yasalara aykırı hareket etmemiştir.

İnsanoğlu tıp ve biyoloji alanında bilgisi arttıkça, "kazanın hareket alanı (hüküm ve yargıların değişimi)" da genişleyecektir. Böylece ölümcül hastalıkların nedeni tespit edilerek gerekli tedbirler alınacaktır.

İnsanların bir hastalığın nedeni olan mikrobu araştırıp, iyileşmeyi sağlayacak ilacı üretmeleri ise bu tedbirin yasal sonucudur. Öyleyse insanın kazası, bilgi ve hür iradesiyle ortaya koyduğu karar ve davranışlarıdır. Verilen örnekte de görüldüğü üzere kaza, takdire dönüşmediği sürece Allah'ın onu defetmesi mümkündür. Allah, takdîr etiğinde ise ondan sakınmanın imkânı yoktur.⁵² İnsanlık tarihinde meydana gelen olaylar, vukûndan önce mümkünler (olasılık) alanına ait iken; meydana geldikten sonra zorunluluk âlemine aittir. Bu nedenle insanın yaşadığı olaylar meydana gelmeden önce kaza; meydana geldikten sonra artık kaderdir.⁵³ Örneğin trafik kanunlarına aykırı her davranış kazaların olası sebebidir. Kaza hali ise trafik kurallarına uymayan şahsın zorunlu kaderidir.

Tedbîr, kazayı değiştiren kaderdir.

Hz. Ömer de önceden kesinleşmiş kazayı yani doğa ve toplum yasalarını gözetmiş; bu yasaların izin verdiği şekilde zarar verici davranıştan ka-

⁵² İsfehânî, *Müfredat*, II, 526.

⁵³ Şehrur, *el-Kitab ve'l-Kur'an*, 131.

çınmıştır. Kesin olan hükümden kesin olan başka bir hükme yönelmiş ve Allah'ın açtığı bilinç ve özgürlük alanını kullanmıştır. Kader dahilince olan tedbir işte budur. Allah'ın koyduğu varlık yasalarını insan değiştiremez ama bu yasalara göre zarar verici durumlardan kaçınarak doğru olanı seçebilir.

Kader, fizikî, tarihî, ahlakî ve sosyal yasa çerçevesinde nasıl anlaşılmalıdır?

Yeryüzünde, fizikî, ahlakî, iktisâdî, sosyal yasaların olduğu bilincinde olmak, insana, fikrî özgürlük, bilişsel kazanım, tutarlı yaşam ve doğru tasarruf imkânı sağlar. Bu nedenle kader konusu, aynı zamanda aklın ve doğru düşüncenin konusudur. Zira Allah'ın evrene koyduğu standart yasalar, yaşamın devamını sağladığı gibi bilimsel gelişmelerin de itici gücüdür. Örneğin güneşin tabii olduğu yasa, varlığın devamı için zorunludur. Yine yerçekimi yasası, birçok bilimsel keşfin çıkış noktasıdır. Dolayısıyla ilahî yasalar (sünnetullah), yeryüzünde insana, iyiye, faydaya ve hayra doğru değişim imkânı veren nesnel gerçekliklerdir.

Bu nedenle kader, varlık ve oluşta bir tesadüf ve rastlantının olmadığı inancıdır. Kur'an bu gerçeği, sistemin değişmez yasaları yani sünnetullah olarak ifade eder. "*Allah'ın öteden beri işleyip duran kanunu (budur). Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.*"⁵⁴ Allah'ın insan ve varlık için koymuş olduğu yasalar, standart, sürekli, tecrübe edilebilir ve kapsayıcıdır. Allah'ın zorunlu yasaları, tedbirli olma, önlem alma, plan-program yapma, gözlemde bulunma, araştırma, düşünme, eğitim ve bilimsel gelişme gibi koşullu yasalarla paralel anlaşılmalıdır. Bu açıdan muhtevasıyla kader konusu, sadece dinin değil aklın ve bilimin de konusu olmalıdır. Kadere ezeli yazgı anlamı verilmesi ise insanî her türlü eylem ve gelişme başta olmak üzere teklifin, emir ve nehyin dolayısıyla mükâfat ve cezanın iptali anlamı taşımaktadır.

Her şeyin ezelde yazılı olması nasıl anlaşılmalıdır?

Allah, ilmiyle, insanın özgürce hidayet, dalâlet, iman, inkâr, hayır veya şerri seçeceğini bilir. Ancak Allah'ın ilmi, insanı bir eyleme zorlayıcı değildir. O'nun bilgisi, "iman etme kudreti olmasına rağmen mükellef iman etmeyecek", şeklinde merkezinde insan iradesinin olduğu bilgidir. Dolayısıyla bu bilgi, baskı (kahr) ve zorlama (cebr) anlamından uzaktır. İnsanın özgürlüğü ise teklifin, mükâfat ve cezanın üzerine bina edildiği temeldir.⁵⁵ Bu

⁵⁴ Fetih 48/23.

⁵⁵ Şeltut, *el-İslam-Akîde ve Şerîa*, 50-51.

nedenle “Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah’a göre kolaydır.”⁵⁶ gibi ayetlerde dile getirilen her şeyin kitapta olduğu vurgusunu, o şeylerin varlık alanında tabi olacakları kurallar ve yasalar şeklinde anlamak daha doğrudur.⁵⁷

Ebu Hanife, olacakların Levh-i Mahfuz’da yazılı olmasını nasıl açıklar?

Ebu Hanife, Allah’ın kullarından hiç kimseyi iman ve küfre zorlamadığını; kulun kendi tercihi doğrultusunda onun için iman ve inkârı yarattığını söylemiştir. O, ezelde yazılanların hüküm olarak değil, vasfen yazılı olduğunu belirterek insan hürriyeti ve sorumluluğunu temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre Allah’ın Levh-i Mahfuz’daki yazısı kulları bir eyleme zorlayıcı değildir. Çünkü Allah’ın vasfen yazması, seçeneklerden oluşan değerlerin (iyilik-kötülük gibi) var edilmesi demektir. Bu da alternatifler arasında insana hareket imkânının sağlanmasıdır.⁵⁸

Benzer şekilde Mu’tezile’den Vâsıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd de, ezelde takdir edilene, ‘külli kaideler’ demişlerdir. Ebu Leheb hakkında nazil olan ayetin Levh-i Mahfuz’da mevcut olup olmadığını soran bir şahsa Amr b. Ubeyd, “ezelî takdir tek tek şahısların yazgısı olmayıp, külli bir yazgıdır” cevabını vermiştir.⁵⁹ Buna göre ezelde bizatihi Ebu Leheb’in fiili belirlenmiş değildir. Ebu Leheb’in yaptığına benzer fiilleri yapanın karşılaşıacağı akıbetin onunla benzer olacağı yazılmıştır.

Vâsıl ve Amr, “Allah’ın ilmi, zarar da fayda da vermez.” kaidesiyle de kaderci zihniyete karşı çıkmışlardır.⁶⁰ Yani Allah’ın ilmi, olacakları ezelde belirlemez. İnsan, özgürce seçimde bulunur. Allah da onun neler yapabileceğini ve neleri seçebileceğini bilir; böylece günah ya da sevap olarak fiilin değerini (vasıf), insan kendisi belirler.

Ezelî takdir ile insanın sorumluluğu ne şekilde bağdaştırılabilir?

Hürriyet/ihtiyar en az iki seçeneğin varlığını gerekli kılar. Cebr veya özgürlüğün kısıtlanması ise alternatifin olmamasıdır. Bu sebeple Allah’ın ezelde insanın geleceğini kesin hükme bağladığını iddia etmek, Allah’ı determinist bir yasaya tabi kılmak ve bildiğini ve irade ettiğini bilmek ve irade

⁵⁶ Hadid, 67/22; Enam, 6/59.

⁵⁷ Akbulut, “Allah’ın Takdiri-Kulun Tedbiri”, 143.

⁵⁸ Ebu Hanife, *el-Fıkhu’l-Ekber*, 54.

⁵⁹ Yalıtıkaya, “Kaderiyye Yahut Mu’tezile”, 434-435.

⁶⁰ Hayyûn, *Mu’tezile’l-Basra ve Bağdat*, 86.

etmek gibi bir safsataya düşmektir. Oysa evrende sonsuz tercihleri bilmek ve yaratmak bir insanı veya olguyu tek bir yönden bilmekten daha üst bir değerdir. Kader konusunu doğru ve tutarlı bir şekilde tartışabilmek için de Allah'ın sonsuz ilminden değil; insanın tecrübe edilen ve bilinen sorumluluğundan hareket etmek gerekmektedir.

Sorumluluk/mükellefiyet, insanın kaderidir. Sorumluluğun olduğu yerde ne yapacağını belirleyen yani kaderini çizen de insanın kendisidir.⁶¹

Örneğin: “Onlar şöyle derler: 'Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik’⁶² ayetinde sorumluluğu, bizzat insanın kendisi üstlenmektedir. Cezanın sebebi olarak insanın bilinçli tercihleri gösterilmektedir. Ayette, “bizi, Allah küfür ve günaha zorladı” şeklinde bir ifadeye yer verilmektedir. Oysaki insanın bütün fiilleri, ezelde belirlenmiş olsaydı, bu gerçeğin o gün mutlaka dile getirilmesi gerekirdi.

“Âlemlerin Rabb'i olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz”⁶³ ayeti de Allah'ın farklı alternatifleri var etmesiyle ilişkilidir. Buna göre iman ile küfür, iyi ile kötü, Allah'ın insana yönelme imkânı sağladığı seçeneklerdir. “Allah dilese idi müşrik olmazlardı...”⁶⁴ ayetinde anlatılmak istenen de ‘Allah dileseydi, onların şirki seçmelerine izin vermez, imana onları zorlardı’ demektir. Nitekim Allah, insanı, iman veya şirke zorlamış değildir.

Kaderin değişmesi mümkün müdür?

Kur'an, “Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır”⁶⁵ derken insanın irade ve tercihinden bağımsız bir duruma işaret etmez. Zira insan, hoşnut olmadığı şartların değişmesi için çalışıp çabalamakta ve değişiklik talebi için Allah'a dua etmektedir. Fakat talep/istek, gayret ve çabayı gerektiren bir durumdur. Buna göre dua, hem söz hem de gayret anlamında fiilî bir başvurudur. Dua, kaderin bir parçasıdır ve hadislerde duanın belaları def edeceği zikredilmektedir.⁶⁶ Dua konusunda, insanın yapması gereken sünnetullahı tabi olmaktır. İnsan, önce çalışarak, çabalayarak elden geleni yapmayı ifade

⁶¹ Akbulut, “Allah'ın Takdiri-Kulun Tedbiri”, 140.

⁶² Müddessir, 74/43-44.

⁶³ Tekvir, 81/29

⁶⁴ Enam, 6/107.

⁶⁵ Ra'd, 13/39.

⁶⁶ Tirmizî, “Kader”, 6; Taberânî, “ed-Du'â”, 31-32.

eden fiili duaya yönelmelidir. İnsan, varoluş gayesini, yaratılış yasalarını, tarihsel ve toplumsal koşulları dikkate alarak çalışmalıdır. Tüm bunları yaparken de işin sonucunu Allah'a bırakmayı ifade eden kavli duaya ve tevekküle yönelmelidir. Çünkü dua, dua eden insanı değiştirirken; koşulların değişmesini de sağlar. İnsanda bir farkındalık, bilinçlilik ve sınırlılık hali yaratır. Böylece insan, dua ettiği konu ile uzlaşır ve değişim için gerekli adımları atmanın bilinciyle kuşanmış olur.⁶⁷ Sonuç olarak kaderin değişmesi için üç şartın varlığı gereklidir. Kader gerçeğine inanmak, onu doğru bir şekilde anlamak son olarak da öğretebilmek.⁶⁸

KAYNAKLAR

- Akbulut, Ahmet, "Allah'ın Takdiri-Kulun Tedbiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, Cilt: 33, (ss. 129-156).
- Ardoğan, Recep, *Amentü Şerhi-İslam İnanç Esasları*, klm Yayınları, İstanbul, 2017.
- Aydın, Ömer, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, Beyan Yay., İstanbul, 1998.
- Bağdâdî, Abdülkâhir Tahir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, thk. M. Usman el-Huş, nşr. Mektebetü-İbn Sinâ, Kahire, 1988.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan, *Kübra'l-Yakîniyyâtü'l-Kevniyye*, nşr. Dâru'l-Fikrî'l-Muâsıra, Beyrut, 1997.
- Câbirî, Muhammed Abid, *et-Turâs ve'l-Hadâse*, nşr. Merkezü-Dirâsâtü'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 1991.
- Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *el-Fıkhü'l-Ekber (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri İçerisinde)*, trc. Mustafa Öz, İFAV Yay., İstanbul, 2013.
- Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyüb b. Musa, *el-Külliyat*, thk. Adnan Derviş; M. el-Mısrî, Beyrut 1998.
- Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Tebşiratü'l-Edille fi-Usulü'd-Din*, thk. H. Atay-Ş. A. Düzgün, DİB Yay., Ankara, 2003.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed, *el-Erbain fi-Usulu'd-Din*, thk. Abdülhamid Abdülhamid Urvani; M. Beşir es-Sekafe, nşr. Daru'l-Kalem, Beyrut, 2003.
- Hayyûn, Raşîd, *Mu'teziletü'l-Basra ve Bağdat*, nşr. Dâru'l-Hilme, Londra, 1997.

⁶⁷ Karahan, *Dua ve Kader*, 177-178.

⁶⁸ Kaderin değişip değişmemesiyle ilgili olarak bu kitabın **7. Bölüm'**ünde yer alan **"1.2. Maktülün Eceli"** kousuna bakınız.

- İbn Ba'z, Abdülaziz b. Abdüsselam, *el-İman bi'l-Kaza ve'l-Kader*, nşr. Dâru'l-Vatan, Riyad, h. 1416.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cemu-Mekâyisu'l-Luğa*, thk. Abdüsselam M. Harun, nşr. Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, nşr. Daru- Sadır, Beyrut, 2010.
- İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahya, *el-Münye ve'l-Emel*, thk. Isamuddin M. Ali, nşr. Dâru'l-Ma'rifeti'l-Arabiyye: Beyrut, 1985.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *el-Keşf an-Menâhici'l-Edille*, thk. Mahmud Kasım, Mektebetü'l-Enculî'l-Mısriyye, Kahire, 1965.
- İbrahim, Zekeriyya, *Müşkiletü'l-Hürriyye*, nşr. Mektebetü'l-Mısriyye, Kahire, ts.
- İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hasen b. Muhammed, *Müfredat*, nşr. Mektebetü-Nezaru Mustafa el-Baz, Mekke, ts.
- Kâdı Abdulcebbar, Ebu'l Hasen Ahmed b. Abdilcabbar el-Esedabâdî, *el-Muğni fi-Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, thk. M. Khodor Nabha, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2012.
- Karadeniz, Osman, *İnanç Esaslarını Temellendirme Sorunu*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2013.
- Karahan, F. Bayraktar, *Dua ve Kader*, Ötüken Yay., İstanbul, 2013
- Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kaza ve Kader*, Beyan Yay., İstanbul, 1997.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhamed b. Muhammed, *Kitabü't-Tevhîd Tercümesi*, trc. B. Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara 2003.
- _____, *Tevilatü-Ehli's-Sünne*, thk. Mücdî Basillum, nşr. Dâru'l-Kutübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Sabri, Mustafa, *Mevkifu'l-Beşer Tahte-Sultani'l-Kader*, Kahire, h. 1352.
- Seyyid Şerif Cürcânî, *Mu'cemu'l-Ta'rifat*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, nşr. Dâru'l-Fadile, Kahire, 2004.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal (Dinler Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)*, Ter. Mustafa Öz, Litera Yayınları, İstanbul, 2015
- Şehrur, Muhammed, *el-Kitab ve'l-Kur'an*, nşr. el-Ehâlî, Dimeşk, 1990.
- Şeltut, Mahmud, *el-İslam -Akîde ve Şerîa-*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1968.
- Yaltkaya, Muhammed Şerafedîn, "Kaderiyye Yahut Mu'tezile", *Marife Dergisi*, III/3, 2003, ss. 433-447.

